

ГАЗЕТА “СУМСЬКИЙ ВІСНИК” ЯК ІНСТРУМЕНТ ІДЕОЛОГІЧНОЇ ОБРОБКИ НАСЕЛЕННЯ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941-1943 рр.)

Автор зробив спробу показати основні принципи, напрямки і зміст нацистської ідеологічної обробки населення у військовій зоні України, використовуючи як приклад газету “Сумський вісник”.

Друга світова війна, як й інші збройні конфлікти, велася не тільки на полі бою за допомогою звичайної зброї. Не менш запеклою була також боротьба в інформаційній площині. Обидві сторони намагалися якомога ефективніше ідеологічно і психологічно впливати на населення, яке представляло собою один з найважливіших ресурсів для ведення війни. Преса була однією з ключових ланок цієї “битви за думки і серця людей”.

За радянської доби доступ до окупаційної преси в архівах було обмежено. Це робило майже неможливим дослідження щодо використання її німцями як засобу вищезазначеного впливу на населення окупованої території.

За часів незалежності даній тематиці вченими було приділено значну увагу. Д.М.Титаренко досліджував окупаційну пресу військової зони України (Східної України) як історичне джерело¹. М.В.Михайлюк вивчала агітаційно-пропагандистську діяльність органів німецької окупаційної влади, здебільшого акцентуючи увагу на рейхскомісаріаті “Україна”². Темою інформаційного впливу з боку нацистів на свідомість населення займалися В.Яременко³, Н.В.Сугацька⁴, О.О.Салата⁵, І.М.Грідіна⁶.

Метою даної роботи є висвітлення головних принципів, напрямків та змісту нацистської ідеологічної обробки населення військової зони України у пресі на прикладі найпотужнішого окупаційного видання Сумської області “Сумський вісник”, а також з’ясування обставин його функціонування.

Відразу після захоплення Сум у жовтні 1941 р. німці разом з формуванням окупаційних органів адміністрації доклали зусиль і до створення підконтрольної їм газети “Сумський вісник”. Головним завданням цього видання була участь у створенні інформаційного простору на окупованій території, через який можна було б проводити систематичну агітаційно-пропагандистську роботу серед місцевого населення. Це було необхідно для того, щоб воно не чинило опору окупації та економічній експлуатації захопленої території, а навпаки співробітничало з нацистами.

З німецької сторони випуск газет у військовій зоні України, до якої входила і Сумщина, контролював відділ (батальйон) пропаганди U (Україна).

Головні напрямки і принципи ідеологічної обробки населення були визначені ще до нападу на СРСР директивою начальника штабу верховного командування збройних сил Німеччини А.Йодля від 6 червня 1941 р. Директива приписувала додержуватися наступних тез і правил у пропагандистській роботі:

- противником Німеччини є не народи СРСР, а виключно “єврейсько-більшовицький радянський уряд” і комуністична партія, що прагне світової революції;
- німецькі війська прийшли не як вороги, а як визволителі від необмеженого насилля і тиранії радянського режиму;
- німецькі збройні сили неодмінно застосують силу і жорстоко покарають за будь-який спротив, де б і ким би він не чинився;

- населенню потрібно довести необхідність збереження економіки від руйнування, заспокоїти людей обіцянками майбутньої зміни форм організації господарювання і спонукати їх до подальшої праці;

- пропаганда має сприяти розпаду Радянського Союзу на окремі частини. На місцях органи пропаганди мають користуватися тією мовою, яка там найбільш уживана, але не повинні передчасно застосовувати матеріали спрямовані на розчленування СРСР⁷.

Пізніше подані принципи доповнювалися і конкретизувалися, але вони і надалі залишалися основою для роботи відділу (батальйону) пропаганди У.

Досліджуючи матеріали “Сумського вісника” періоду окупації можна бачити, що загалом інформація у цій газеті подавалася у рамках вищезгаданої директиви і обов’язково проходила цензуру. Внизу останньої сторінки газети розміщувався напис німецькою мовою про дозвіл коменданта на друк, згодом його замінила літерна нумерація U6 або U4, що позначала команду пропаганди зі складу відділу (батальйону) пропаганди У, яка саме в цей час відповідала за це видання.

Перший номер “Сумського вісника” вийшов 19 жовтня 1941 р. Газета випускалася до другої половини серпня 1943 р., поки лінія фронту впритул не наблизилася до Сум.

Назву для цього видання було взято ту ж, під якою виходила газета у Сумах під час Української революції 1917-1920 рр. Очевидно, це робилося свідомо для того, щоб продовжити традицію того видання і провести історичну паралель з часом визвольних змагань і боротьби проти більшовиків.

До роботи в редакції активно залучалися (особливо у перші місяці окупації) представники української інтелігенції з націоналістичними та антикомуністичними переконаннями. Оскільки більшість місцевого населення була україномовною, газета видавалася українською мовою. Як і в інших окупаційних виданнях України, тут почали використовувати академічний правопис 1928-1929 рр., що значно відрізнявся від радянського українського правопису того часу.

Однак необхідно зазначити, що деякий період, з 9 квітня по 26 травня 1943 р., “Сумський вісник” виходив російською мовою. У зверненні до читачів редакція повідомляла, що ця переміна обумовлена наявністю у Сумах і навколишніх селах значної кількості біженців, що втекли від більшовицького гноблення з Росії і не розуміють української⁸. Хоча у дійсності, така тимчасова зміна мови друку газети, скоріше, була пов’язана з певною невизначеністю з боку німецької адміністрації щодо доцільності стимулювання національної свідомості у місцевих українців після викриття і розгрому націоналістичної групи у Сумах наприкінці 1942 р.⁹ Невдовзі “Сумський вісник” повернувся до свого попереднього мовного формату.

Тираж видання коливався від 2 тисяч (№1 від 19 жовтня 1941 р.) до 30 тисяч примірників (у другій половині 1942 р.) і, очевидно, багато в чому залежав від технічних можливостей друку та наявності матеріалів.

Основа інформаційного наповнення номерів газети складала зведення бойових дій на фронтах та міжнародні новини, що надходили до редакції через відділ пропаганди У. Вся інформація подавалася у світлі, вигідному для німецької сторони, і мала на меті поступово, але систематично і впевнено нав’язувати свою оцінку подій пересічному мешканцю. Це відповідало позиції А.Гітлера щодо зовнішньої пропаганди, яку він якось виразив словами: “Голі факти, що подаються за принципом “капля камінь точить”, безумовно, здійснять свій вплив”¹⁰. Цей вплив мав бути переконливішим через те, що потрібний нацистам остаточний висновок об’єкт ідеологічної обробки мав зробити самостійно на основі поданого матеріалу.

Крім того на сторінках газети розміщувалися статті місцевих авторів, а також передруки з інших україно- та німецькомовних видань на різні тематики.

Найбільш яскраво на сторінках “Сумського вісника” була представлена антибільшовицька пропаганда. Німці прагнули повністю демонізувати комуністичний режим в очах людей, викриваючи його людиноненависницьку криваву сутність.

Особливо акцентувалася увага на темах голоду 1932-1933 рр., репресій і насильства з боку радянської влади. Це певним чином співвідноситься з додатковими директивами рейхсміністра східних окупованих територій А. Розенберга щодо ведення пропаганди в Україні від 16 грудня 1942 р., які дають настанову: *“Необхідно розбудити спогади про голодомор мільйонів, про двадцятирічну безперервну боротьбу більшовиків проти українських селян, які були колись свідомими власниками”*¹¹.

Спочатку про Голодомор писали у відверто емоційній формі і не ризикували робити оцінку загальної кількості померлих від голоду, або ж без жодних аргументів називали цифру у більше 8 млн. загиблих¹². Дещо пізніше увазі читачів “Сумського вісника” пропонувалася стаття *“Запам’ятайте страшні цифри! (Правда про голод на Україні в 1932-1933 рр.)”* (авторство не вказано), що була передрукована з берлінської газети “Голос”, де автор, посилаючись на відповідні офіційні радянські статистичні дані, доводить виключно штучний характер цієї трагедії і зазначає: *“...в кінці 1932 року в Україні загинуло з голоду 1504600 душ, а в першій половині 1933 року 3317000”*¹³. Сукупна кількість загиблих під час Голодомору, за наведеними у статті підрахунками, дорівнює 4,8-5 мільйонів осіб. Щоб показати масштаби тих подій, автор наводить такі розрахунки: *“Під час світової війни щодня було близько 6800 убитих, в Україні помирало за день близько 23000 людей. Це майже 1000 щогодини, 17 щохвилини - кожні 3,5 секунди вмирала людина”*¹⁴.

Сумщина, населення якої значною мірою постраждало у 1920-1930-х роках, дала багатий матеріал для антирадянських статей і художніх творів, що друкувалися на сторінках газети “Сумський вісник”. Ми можемо читати про жахливі факти нелюдського поводження з селянами під час розкуркулення, наприклад, подробиці жорстокого вбивства селянина у одному з сіл Штепівського району: *“Комнезамівці забрали все майно, господарство розтягли. Шукали хліба, грошей, але не знайшли, переривши навіть підлогу в хаті. По-звірячому поводитися із сім’єю, розділи її. Один із зграї розбійників побачив добрі чоботи на Ш. Поваливши на землю, головорізи на очах сім’ї почали топтатись по грудях батька... Через деякий час він помер”*¹⁵.

Болючою темою для читачів була і репресивна радянська політика. Зазначалося, що лише в Сумах було заарештовано чи допитано більш, ніж десять тисяч громадян¹⁶. Згадувалося про жахливі умови перебування ув’язнених: *“П. Мільченко... розповідає нам, що коли його кинули в камеру (це було клятого 1938 року), то хоч вона була розрахована на 20-25 чоловік, там було 200 в’язнів”*¹⁷.

В одній зі статей про курйозні факти переслідування громадян радянською владою з найменшого приводу серед іншого розповідається: *“Інженер Цюх втратив роботу в тому ж технікумі [Сумський машинобудівний технікум - В.К.] через те, що на запитання студентів докладно пояснив їм природу безбілкових набряків.*

*В домі повішеного непристойно згадувати про шворку, а в 1933 році цих самих набряків з голоду було багатенько”*¹⁸.

Також публікувалася інформація щодо знайдених масових поховань жертв НКВС у Катині¹⁹, Вінниці і Одесі²⁰, інших злочинах сталінського режиму.

Іншим важливим напрямком ідеологічної обробки була антисемітська пропаганда. Вона тісно пов’язана з антибільшовицькою пропагандою, оскільки на

сторінках окупаційної преси постійно підкреслювався зв'язок комуністичної ідеології з єврейством. Стверджувалося, що *“... жид Маркс спотворив велику ідею соціалізму та змінив її у забріхану фразу, приманливу для глупих, а корисну для жидів...”*²¹. Також вказувалося на дуже велику кількість євреїв серед керівників і функціонерів радянської влади. Тому за логікою нацистської пропаганди усі провини більшовиків автоматично мали лягти на євреїв.

Крім того друкувалася інформація про нібито паразитичне життя євреїв взагалі у світі, єврейську загрозу і розпалювання ними війни внаслідок *“жидомасонської змови”*. Типовим прикладом може слугувати розлога стаття доктора Юриси під назвою *“Що таке масонство?”*, опублікована у *“Сумському віснику”* 21 грудня 1941 р.²²

Заслугує уваги також факт антиросійської ідеологічної обробки населення на сторінках *“Сумського вісника”* з проголошенням західноєвропейського курсу українського народу. Коріння цього потрібно шукати ще у меморандумі рейхсляйтера А.Розенберга (в цей час він керував зовнішньополітичним управлінням НСДАП) від 2 квітня 1941 р.²³ По-перше, у цьому документі було проголошено про необхідність розчленування СРСР і, зокрема, відокремлення України. По-друге, визнавалася певна європейськість України: *“Київ був головним центром держави варягів, які належать до норманів. Але після панування татарів Київ протягом довгого часу протистояв Москві. Його національне життя, на противагу тому, що говорить московська історія, ... було засноване на досить міцній традиції”*²⁴. По-третє, планувалося створити підконтрольну німцям українську політичну формацію, яка б була ворожою до Москви і була у стані постійного протистояння з нею.

У директивах А.Розенберга від 16 грудня 1942 р. було прямо вказано: *“Необхідно розпалювати ненависть до Москви - і не лише до більшовизму, який є винуватцем нинішнього жахливо злиденного становища країни, - а й ненависть до всього великоросійського взагалі, проти якого Україна боролася в часи Хмельницького і пізніше разом з Карлом XII”*²⁵.

Відголоски цієї нацистської політики *“Розділяй і володарюй”* знайшли своє відображення й у матеріалах досліджуваної сумської газети. Наголошувалося на тому, що українці мають рівень культури вищий від росіян: *“Перегляньте, панове, сторінки історії України і ви з гордістю впевнитесь, що, коли Москві треба було прорубати віконце у Європу, Україні не потрібно було віконця, бо вона мала туди двері. Москва і більшовики замурували ці двері, але тепер ці двері розмуровані і будуть широко відчинені”*²⁶.

З ідеологічних міркувань згадувався військово-політичний союз І.Мазепи з Карлом XII. Він розглядався як приклад орієнтації України на Західну Європу в минулому. Проводилася чергова історична паралель, що мала дати ще один мотив для колаборації. У статті від імені старшин і вояків батальйону УВВ (Українського визвольного війська - колабораційного збройного формування) висловлювався жаль: *“... Для нас поразка шведів і козацького війська під Полтавою - це колосальна національна трагедія, кривава рана на тілі українського народу, що тяжко відчувалась на протязі двох століть”*²⁷. Щодо самого УВВ заявлялося, що воно *“... бореться за повернення Україні її національних прав та її прадавнього зв'язку з Заходом, знаючи, що лише збройною боротьбою з більшовизмом можна відродити гордий дух нації та очистити українське життя від усіх псевдоукраїнських намулів червоного панування”*²⁸.

Таким чином, проголошуючи наявність спільних небезпечних ворогів в українців і німців, пропагувалася думка про життєву необхідність співпраці з німецькою стороною заради спільної боротьби проти цих ворогів. При цьому

використовувалась підміна понять. Війну, за твердженням нацистської пропаганди, вела не Німеччина, а уся “сім’я європейських народів”, до якої, як стверджувалося, цивілізаційно належать і українці. А тому вони також мають долучитися до боротьби проти варварської азіатської Москви.

Необхідно зазначити, що “Сумський вісник” був націлений не тільки на міських читачів, але й на жителів навколишньої сільської місцевості. Критикуючи радянську політику на селі, нацистська пропаганда усіяло намагалась підкреслити наміри здійснення німцями аграрної реформи в Україні. Розуміючи, що земельне питання є найбільш болючим для селян, їм обіцяли ліквідацію колгоспів і надання земельних ділянок у приватне землеволодіння: “*Німецьке сільське господарство не знає жодної колективної системи, зате знає приватну власність. Так повинно й у Вас бути!*”²⁹.

На сторінках газети повідомлялося про збільшення присадибних ділянок³⁰, а пізніше наводилася декларація А. Розенберга від імені німецького уряду про передачу землі у приватну власність селянам в Україні³¹. Афішувалася німецька допомога українському селу технікою³² та племінною худобою³³. Таким чином наголошувалося на вигідності українсько-німецьких стосунків на селі, відвертаючи увагу від грабівницької політики гітлерівської Німеччини відносно окупованих територій, включаючи Сумщину.

Загалом бачимо, що місцеве населення переконували у ширих намірах німців, створювали їм образ визволителів. Та підтверджуючи при цьому тезу про те, що за будь-який опір німецькій окупаційній владі винних буде покарано, у газеті друкувалися вироки коменданта, де вказувалися національність, рід занять, вік засудженої особи та її провина. Наприклад, 1 грудня 1941 р. був опублікований смертний вирок трьом особам, яких звинувачували у партизанській діяльності, при чому двох з них комендант помилював³⁴. Але згодом було повішено усіх трьох, через нібито виявлення слідчими нових обставини планованої акції з отруєння німецьких солдат³⁵. Через тиждень було повідомлено про засудження до смертної кари ще сімох партизанів³⁶. Таким чином нацисти докладали зусиль, щоб створити у населення враження всеконтролюючої, суворої, але справедливої і публічної влади.

З іншого боку, у газеті “Сумський вісник” можна знайти інформацію про акт доброї волі від коменданта міста, який у квітні 1942 р. заради порозуміння з населенням Сум наказує прибрати шибеницю з центру міста, яка виконувала функцію залякування. Комендант висловив переконаність, що “...вона в честь і гордість мешканців м. Сум ніколи не буде знову збудована”³⁷.

Загалом можна сказати, що нацистська ідеологічна обробка на сторінках газети “Сумський вісник” мала навіювати місцевому населенню ідеї, погляди, настрої, що були вигідні окупантам, і шляхом такого впливу робити людей лояльними до німецької сторони, налаштовуючи їх до співпраці чи, принаймні, до покори. При цьому активно використовувалися недоліки, помилки і злочини попереднього сталінського режиму, на тлі яких вигідно демонструвалися показні виваженість, справедливість та соціальна спрямованість нацистської влади, маскуючи її жорстокий тоталітарний характер.

¹Титаренко Д.М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941-1943 рр.): Автореф. дис.... канд. істор. наук / Д.М.Титаренко. - Дніпропетровськ, 2002. - 19 с.

²Михайлюк М.В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941-1944рр.): Автореф. дис.... канд. істор. наук / М.В.Михайлюк. - К., 2006. - 19 с.

³Яремко В. Преса в рейхскомісаріаті “Україна” під час німецької окупації у липні-грудні 1941 р. // Київська старовина. - 2006. - №3. - С.123-131.

⁴Сугацька Н.В. Колабораціоністська преса та ставлення населення Південної України до антисемітської пропаганди окупантів // Сумська старовина. - №XXV. - 2008. - С.69-75.

⁵Салата О.О. Дезінформація як складова інформаційного простору, створеного на окупованих територіях // Сумська старовина. - №№XXVI-XXVII. - 2009. - С.49-57.

⁶Гридіна І.М. Вплив нацистської пропаганди на духовне життя населення України (технології, механізми та ефективність) // Український історичний журнал - 2009. - №3. - С.123-132.

⁷Дашічев В.И. Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки, документы и материалы. - М., 1973. - Т.2. - С.193-194.

⁸Сумской вестник. - 1943. - 9 апреля. - С.1.

⁹ОУН-УПА на Сумщині / Упоряд. Іванущенко Г.М. - Т.1. - Київ: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2006. - С.9.

¹⁰Пикер Г. Застольные разговоры Гитлера: Пер. с нем. И.В.Розанова / Общ. ред., вступ. статья и предисл. И.М.Фрадкина. - Смоленск: "Русич", 1993. - С.194.

¹¹Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942-1943): Т.3 / Упоряд. В.М.Косика. - Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І.Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, 1999. - С.38.

¹²Сумський вісник. - 1941. - 19 жовтня. - С.1.

¹³Сумський вісник. - 1943. - 24 січня. - С.3.

¹⁴Там само.

¹⁵Там само. - 1941. - 13 листопада. - С.1.

¹⁶Там само. - 1942. - 1 січня. - С.4.

¹⁷Там само. - 1941. - 11 грудня. - С.4.

¹⁸Там само. - 1941. - 16 листопада. - С.1.

¹⁹Сумской вестник. - 1943. - 7 мая. - С.3.

²⁰Сумський вісник. - 1943. - 18 липня. - С.1.

²¹Там само. - 1942. - 14 січня. - С.2.

²²Там само. - 1941. - 21 грудня. - С.3.

²³Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. - Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. - С.495-496.

²⁴Там само.

²⁵Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942-1943): Т.3 / Упоряд. В.М.Косика. - Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І.Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, 1999. - С.38.

²⁶Сумський вісник. - 1942. - 14 січня. - С.1.

²⁷Там само. - 1943. - 11 липня. - С.2.

²⁸Там само. - 1943. - 13 червня. - С.1.

²⁹Там само. - 1941. - 22 жовтня. - С.1.

³⁰Сумской вестник. - 1943. - 16 апреля. - С.2.

³¹Сумський вісник. - 1941. - 22 червня. - С.1.

³²Там само. - 1942. - 9 грудня. - С.4.

³³Там само. - 1942. - 6 грудня. - С.3.

³⁴Там само. - 1941. - 7 грудня. - С.3.

³⁵Там само. - 1941. - 25 грудня. - С.5.

³⁶Там само. - 1941. - 18 грудня. - С.3.

³⁷Там само. - 1942. - 12 квітня. - С.4.

Король В.М. Газета “Сумской вестник” как инструмент идеологической обработки населения в годы немецкой оккупации (1941-1943 гг.).

Автор сделал попытку показать основные принципы, направления и содержание нацистской идеологической обработки населения в военной зоне Украины, используя в качестве примера газету “Сумской вестник”.

Korol V.M. Newspaper Sums'kyi Visnyk as an instrument of indoctrination of the population during the German occupation (1941-1943).

The author tried to show the main principles, directions and content of Nazi indoctrination of the population in the military zone of Ukraine by using as the example the newspaper “Sums'kyi Visnyk”.